

TÜRKİYE'DE BATILILAŞMA VE DEĞERLERİN ARAÇLAŞMASI

Hasan ÜNDER*

“Giriş:

18. yüzyılın başlarından beri Türkiye'nin temel sorunu, Batı karşısında nasıl bir tavır alınacağı sorunudur. Her aydının, her devlet adamının, Türkiye'nin sorunları üstüne kafa yoran herkesin entellektüel çalışmaları içinde “biz ve Batı” ilişkisi merkezi bir yer işgal etmiştir. Türkiye'deki siyasal, toplumsal ve entellektüel kampaşmaların, toplumsal kimlik sorununun da temelinde Batı ve Doğu-İslam uygarlıkları karşısında tavır alışlar vardır. Başka deyişle, Batı karşısında tavır alışlar siyasal, toplumsal, entellektüel kimliklerin tanımlanmasında önemli bir belirleyici olmuştur. Örneğin, Batı'ya açık ya da örtük sempati beslemek veya batılı değerleri benimsemek, derecesine göre, “ilericilik”, “çağdaşlık”, “solculuk” ya da “devrimcilik”; Batı'yı reddetmek ve Doğu-İslam uygarlığını benimsemek ya da ona sahip çıkmak “muhafazakarlık”, “gericilik”, “çağdışılık” ya da “sağcılık” sayılmıştır.

Bununla birlikte, güçlenmek ve toplumsal varlığı sürdürmek için Batı'dan, az ya da çok, *bir şeylerin* alınması gerektiği konusunda, Batı'nın hem karşıtları hem yandaşları arasında bir görüş birliği vardır. Ayrılık Batı'dan nelerin alınacağı, eskiden neyin korunacağı konusunda ortaya çıkar sadece. Bir gruba göre, Batı'dan hars değil, sadece medeniyet -bilim ve teknoloji-; diğer gruba göre ise, hem hars hem medeniyet alınmalıdır. Nelerin alınması gerektiği konusunda ayrılırsalar da, yapılacak alıntıların nasıl çıkarılacağı (justify edileceği) konusunda her iki grup birleşir.

Bu haklı çıkarmalara yakından bakılırsa, onların Batı ve Batı kaynaklı olan şeyler karşısındaki ortak bir tutum içinde oldukları enstrümen-

* Araş.Gör. A.Ü. Eğitim Bilimleri Fak. Eğitim programları ve Öğretimi Bölümü.

tal-pragmatik bir tutum içinde oldukları görülür. Bu tutumun mahiyeti, değer felsefesindeki karşı terimi ile ilişkisi içinde ele alınırsa daha iyi anlaşılabilir. Ahlak felsefesinde özsel /intrinsic)-araçsal /instrumental) ayrımı yapılır. Bu ayrıma göre, başka bir şeye ulaşmak için bir araç olarak değil, kendisi için istenen şeylere *özsel* (intrinsic), başka şeylere ulaşmak için bir araç olarak istenen şeylere *araçsal* (instrumental) değerler denir. Özsel değerler, yaşama anlam katan, kendisi için yaşanan değerlerdir. Araçsal değerler ise özsel değerleri belirli verili koşullarda gerçekleştirilmeye yarayan değerlerdir. Değerler hiyerarşisinde özsel değerler, araçsal değerlere göre daha üstündür ve daha derinden bir bağlılık gerektirir. Araçsal değerler ise bu tür derin bir bağlılık gerektirmez. Bir araç değerinin yerine onun gördüğü işi daha etkin bir biçimde yapabilecek başka bir değer konabilir. Ve böyle bir değiştirme, fazla bir gerilime yol açmaz. Örneğin, bir araba yerine bir başka araba kullanılabilir. Fakat, özsel değerlerden vazgeçmek, onların yerine başka bir şey koymak zordur ve derin duygusal gerilimlere, anlam sorunlarına yol açar. Örneğin, ulusal bağımsızlık, dürüstlük, kişisel onur gibi değerler hep üstün tutulur. Bu tür değerlerin modası geçmez ya da kolay kolay geçmez. Kişisel onurdan, bağımsızlıktan vazgeçmek, insanın duygu ve kişilik dünyasında derin kizlere yol açar.

Bununla birlikte, özsel değerler yaşam için katı bir çerçeve oluşturur. Gerek bireysel gerek toplumsal yaşamı kuşatan özsel değerler, bunlardan kaynaklanan normlar değişmeye ve değiştirilmeye karşı dirençli ve insanlar için daha bağlayıcıdır. Toplumsal yaşamın tabularını oluşturur. Onların değişmesini istemek, onları değiştirmeye kalkmak "mukaddesata" saldırmak gibi algılanır. Kutsallık halesine bürünen bu tür köklü değerler ve normlar toplumsal kireçlemeye de yol açabilirler. Değişim ve gelişim zorlaşır. Özellikle değişimin gerekli olduğu durumlarda, bu değerler ve normlar değişimin önünde birer engel haline gelirler.

Türk toplumu batılılaşma zorunluğuyla karşı karşıya kalınca özsel değer atfettiği geleneksel değerlerini terketmiş, araçsal değer atfettiği batılı değerleri ve normları almıştır. Batılılaşmanın bütünsel karakterinden dolayı, yaşamını, gittikçe artan oranda, araçsal değerler ve normlar içinde sürdürmek zorunda kalmıştır. Bugün ne yaşamını çevreleyen Batı kaynaklı değer ve normları içselleştirip özselleştirebilmiştir, ne de eski değer ve normlar karşısındaki duruşu eski duruştur. Geleneksel değerlere bile araçsal bir tutumla yaklaşmaktadır. Sonuç olarak, Türk insanının yaşamında bir özsel değerler boşluğu oluşmuş, zihinsel yapısı pragmatikleşmiştir.

1. Batılılaşma-öncesi dönemde değerler

Bilindiği gibi, şer'i esaslara dayanan Osmanlı toplumunda hukuk (ya da genel olarak eylemleri düzenleyen normlar) değerler dinsel kaynaklıdır. Bu kaynaklar (1) Allah'ın indirdiği sözler, "şeriatın aslı ve ilk kayna-

ğı" olan Kur'an¹; (2) Allah'ın elçisi Peygamber'in türlü gaye ve münasebetlerde söylediği *sözler* ya da *filler* veya *tasvipleri* olan sünnet²; (3) Peygamberin ölümünden sonra, herhangi bir asırda müslüman müctehidlerin bir olay hakkında şeri bir hükmün üzerinde birleşmeleri olan icma³ veya (4) "hakkında hüküm bulunmayan bir olayı, hükmün nedeninde birleştikleri için, hakkında hüküm bulunan bir olaya hükümde ilhak etmek" demek olan kıyastan⁴ oluşur.

Bunlardan ikisi İslami değer ve normların kaynaklarını son ikisi de ilk iki kaynaktan yenilerini çıkarsama yollarıdır. Bu metodlarla bütün yaşamı kuşatan değer ve normlar türetilebilir ve türetilmiştir de. Kuşkusuz müctehidlerin üzerinde konsensusa vardıkları sonuçların ilk iki kaynaktan zorunlu olarak çıkıp çıkmadığı, kıyas metodunun doğru kullanılıp kullanılmadığı, başka deyişle, çıkarılan hükümlerin safsata ya da İslami kaynaklara uygun olup olmadığı tartışılabilir. Fakat ne olursa olsun, Osmanlı toplumunun müslüman nüfusu, bu ilahi kökenli kutsal kaynaklardan türediğine inanılan bir norm sistemi içinde yaşar. Her norm, her eylem, her söz doğauüstü ilahi kaynakla ilişkisinden dolayı anlamlı ve değerli görülür. Yaşam tarzı kutsal ilkeler üstüne kurulmuştur. Kutsal kaynaklarda bulunan ya da bu kaynaklardan çıkarılan her norm, her değer kutsallık kazanır. Örneğin, Arap harfleri sadece konuşulan dili yazıya geçirmenin bir aracı değildir, ayrıca Kuran o harflerle yazıldığı için kutsaldır da. Arapça sadece bir iletişim aracı değildir, Kuran dili olduğu için aynı zamanda kutsaldır. Rahle sadece üzerinde kitap okunan bir araç değildir, üzerinde kuran okunduğu için değerlidir. Fes sadece başı soğuktan korumak için bir araç değildir, başı 'müslümanca' örtmenin bir aracı olduğu için ayrıca kendi başına da bir değeri vardır. Hicri takvim sadece zamanı bölümlemenin bir aracı değil, müslümanın zamanını bölümleyen ve zamanı bölümleme dışında kendi başına da değeri olan bir araçtır.

Şeriatla yönetilen batılılaşma öncesi Osmanlı toplumunun kurumları, normatif yapısı ve yaşam biçimi bu kutsal kaynaklara dayandığı için Osmanlı insanı kutsal bir ortamda yaşar. Uyduğu normlar, kutsal bir kaynaktan türetilmiştir. Kutsallıkla ilişkileri nedeniyle, Kant'ın kesin buyruğu gibi, sonuçlarından bağımsız olarak uyulması gereken ilahi buyruklardır; mutluluğu ya da yararı amaçlayan pragmatik buyruklar değildir.⁵ O normların buyurduğu eylemler ya Allah'ın kullarından talep ettiği ya da Peygamber'in örneklerini sunduğu eylemlerdir. Osmanlı toplumunun yaşam

1. Abdülvehhab Hallaf, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çev.: Hüseyin Atay, (Ankara: İlahiyat Fakültesi yayınları, 1973), s. 184.

2. aynı eser, s. 181

3. aynı eser, s. 191

4. aynı eser, s. 199

5. Pragmatik buyruk, kesin buyruk ayrımı için bkz. İ. Kant: *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev.: İoanna Kuçuradi, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1982), s. 31-33.

tarzı kendi başına anlamlı ve değerlidir. Osmanlı insanı kutsal bir evrende yaşar.

Bu, Eliade'nin betimlediği arkaik toplumların yaşam tarzıdır. Eliade'ye göre, ilkel toplumlarda nesne ve edimler kendi başına (intrinsic) ve otonom bir anlama sahip değildir. Nesne ve edimler değerini onları aşan bir gerçekliğe katılarak, aşkın bir güçle şu ya da bu biçimde ilişki içine girerek kazanırlar. Doğa üstü güçlerin ya da bunlarla ilişkisi olan kişilerin buyurduğu edimler, onların sunduğu örnekler anlamlıdır. İlkel toplumlar da otomatik olmayan insan edimlerinin anlamı fiziksel verilerle ilgili değildir. Onlar anlamlarını **primordial** bir edimi, mitik bir örneği tekrarlama özelliğinden dolayı kazanırlar. İlkel insan, bilinçli davranışlarında, daha önce ortaya konulmamış ve insan olmayan başka bir varlık tarafından yaşanmamış hiç bir edimi kabul etmez.⁶ Örnekler mutlaka bir tanrı, bir peygamber veya bir uygulamaşarıcı kahraman tarafından ortaya konulmalıdır.

Böyle bir toplum için batılılaşma demek, iki nötr yaşam tarzı ya da norm sisteminin yer değiştirmesi demek değildir. Batılılaşma, kutsal kaynaklardan çıkan ve çıkarılan Dar-ül İslam'ın norm ve eylem sisteminin yerini ladini (profan) bir değer ve norm sisteminin alması demektir. Dahası, Batı'nın müslümanlar için bir Diyar'ı Küfr ya da Dar-ül Harb olduğu düşünülürse, batılılaşma ışıklı İslam ülkesi içine kötülüklerin akması demektir. Bu nedenle, Batı'dan gelen her şey, en iyi koşullarda kutsal olmayan, profan bir şey; en ağırından Küfr'dür.

2. Batılılaşma ve Araçsallaşma

a. Batılılaşmanın Temel Motifi

Şimdiye kadar Türklerin ya da batılı olmayan herhangi bir toplumun, Batı uygarlığına mensup ulusların yaşam tarzını ve değerlerini kendisinkilerden daha üstün ve daha anlamlı olduğu inancıyla batılılaşma yoluna girdiklerini öne süren bir yazara rastlamadım. Türkiye'de ve dünyada batılılaşma, Batı'nın⁷ batılı olmayan ulusları yok etme, esaret altına alma ya da köleleştirme tehdidi karşısında *zoraki* girilen bir yoldur.⁸ Batılı ol-

6. Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return (or Cosmos and History)*, İngilizceye Çeviren: W.R. Trask, (Princeton: Princeton University Press, 1971), s. 4-5.

7. "Batı" terimini John Passmore'un kullandığı anlamda kullanıyorum: Başlıca fikirleri ve tutumları Yunan ve İbrani kaynaklarından türemiş ve bu etkiyi iki kez hissetmiş - biri hellenistik dönemde diğeri Rönesans ve Reformasyonda- uygarlığı, yani, Katolik (ve daha sonra bir kısmı Protestan olan) Avrupa ve onların bir uzantısı olan bölgeleri anlıyorum. (Kırş. John Passmore, *Man's Responsibility for Nature*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1974), s. 11)

8. Bernard Lewis, "Türkiye'de demokratik kurumlar ne bir savaşın galipleri tarafından dayatıldı, ne de taşı tarağı toplayan bir emperyalist gücün bıraktığı miras olarak kuruldu. Türkiye'de demokrasi Türklerin kendi özgür iradeleriyle tesis edildi" diyor. ("Türkiye Neden Tek Müslüman Demokrasi", *Milliyet*, 22 Nisan 1995 - Yazı, Lewis'in *Middle East*

mayan toplumlar için batılılaşma bir tercih sorunu değil, bir hayatta var-
kalma (beka/survival) sorunudur.⁹ Batı'ya yönelişin temel motifi *güç ka-
zanmak* olmuştur.

Bizim yaklaşık son iki azırlık tarihimizde, toplumsal ve siyasal ya-
şamdan geleneksel usulleri batılı usuller lehine terketmeyi haklı çıkarmak
için ileri sürülen argüman da aşağı yukarı hep aynı olmuştur. Eski/
geleneksel usulleri değiştirmesek yok olacağız; yok olmak istemiyoruz;
öyleyse değişeceğiz. Geleneksel olanın neyle değiştirileceği de açıktır:
Batı'nınkilerle. Çünkü Batı kendi geliştirdiği araçlarla güçlü olmuştur.

Batılılaşmanın gerekliliğini bütün siyasal ve ideolojik akımlar¹⁰ şu
genel ilkeyi açıkça ya da örtük olarak paylaşmışlardır: Bizi Batı kadar
güçlü yapacak, Batı'nın saldırıları karşısında kendimizi savunmamızı ga-
ranti edecek her şey Batı'dan alınabilir. Bu akılyürütme tarzı, güç getire-
ceğine *inanılması* halinde, geleneksel olan her şeyden vazgeçilebileceği
sonucunu içermektedir.

Ancak Batı'yı güçlü yapan şeyin ne olduğu, dolayısıyla Batı'dan ne-
lerin alınacağı konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkar. Bu konuda başlı-
ca iki görüş -İslamcılık ve batıcılık- Tanzimattan bu yana düşünce tarihi-
mizde hep rekabet edegelmiştir. (Bu noktaya daha sonra kesim 4'te
döneceğiz.)

b. Batılılaşmanın Seyri

Osmanlı İmparatorluğu'nda İslahat süreci, esin kaynaklarına göre,
genel olaka iki döneme ayrılır: (1) İmparatorluğun geçmişteki kendi kay-
naklarını esas alan islahatlar ve (2) Batı'dan esinlenen islahatlar.

Quartely'nin Mart 1955 sayısındaki yazısının bir özeti) Ancak şöyle demek daha doğru
olurdu: "Türkler, koşulların zorlamasıyla kendi özgür iradelerini kullanarak demokrasiyi
(ya da genel olarak batılılaşmayı) seçmişlerdir."

9. Batı bilimine ve uygarlığına bakışın Japonya'da da farklı olmadığı anlaşılıyor.
(Bkz. P.K. Feyerebend, *Yönteme Hayır: Bir Anarşist Bilgi Kuramının Ana Hatları*, Çev.:
Ahmet İnam, (İst.: Ara Yay., 1989), s. 15.) Osmanlı (daha sonra Arap) aydını olan Satı
Bey, Tanzimatçıların Batı'ya bir tehalükle yöneldikleri yolundaki eleştiriye karşı Türkle-
rin batılılaşma yolunda attığı adımların zaruret karşısında ve çok isteksizce atıldığını belir-
tiyor. (Bkz., "Tanzimat Meselesi I", *İctihad*, 2 Mayıs 1329, no: 64, s. 1380) Atatürk de
Batı medeniyetini, ona bigane olanları yakıp mahveden bir ateş olarak betimler. (*Söylev ve
Demeçler*, c. III, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştır-
ma Merkezi, 1989), s.216. (Bu esere bundan sonra "SD" olarak işaret edeceğiz.)

10. Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (İstanbul: Toker Basımevi,
1974) adlı eserinde (s.5) "Muasırlaşmak = modernisation fikri mütefekkirlerce asli bir
akide hükmünde olduğu için muayyen bir nâşire malik değildir. Her mecmua, her gazete
bu fikrin az çok müdafidir" diyor.

Niyazi Berkes, geleneksel düzende ilk bozulma belirtilerinin 1595'te görülmeye başlandığını, bu tarihten 17. yüzyıla kadar olan dönemdeki ıslahat önerilerinin bunalıma son vermek için eskiye dönmekten başka bir yol göstermediğini belirtir.¹¹ Bu dönemde garplılaşma hareketlerinde Batı etkisi yoktur.¹² Dış dünyaya karşı tutum değişikliği, içerde bazı yenilikler (ıslahat) yapılması gerekliliği 1699'da yapılan Karlofça anlaşması ve 1718'de yapılan Pasarofça anlaşmasından sonra anlaşılmıştır.¹³ Bu dönemde Batı'nın güçlü, İmparatorluğun zayıf olduğu açıkça görülmüştür. Demek ki Batı'yı model alan ıslahat hareketlerinin 18. yüzyıl başlarında başladığı kabul edilebilir.¹⁴ Gerçekten de Batı'ya ilk elçiler de bu dönemde gönderilir. Lale Devrinde, 1719 da Viyana'ya bir elçilik heyeti, 1721 de de Paris'e Yirmisekiz Çelebi Mehmet'i "vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i ittıla ederek kabil-i tatbik olanların katiriri" talimatı ile gönderilir.¹⁵

Batı'ya yönelme, Batı karşısındaki askeri yenilgilerin sonucudur. Amaç da askeri üstünlüğü tekrar elde etmektir. Ancak bu amaca ulaşmak için atılması gereken adımların ardı arkası kesilmeyecektir. Batı'dan yapılan her alıntı başka alıntıları da gerektirecek ve sonuçta batılı olan, geleneksel olanın yerini alacaktır.¹⁶

Bu süreç, her yenilgiyle birlikte yok olma tehdidi ciddileştikçe, hızlanarak¹⁷ ve kapsamı genişleyerek devam edecektir.

11. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, t.y.), s.48.

12. Enver Ziya Karal, "Tansimat'tan evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat I*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940) içinde, s.15.

13. Berkes, *Türkiye'de...*, s. 38. Bu anlaşmaların önemi için bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), s.46.

14. Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri ve Kaynakları", *Yeni Türkiye* (ortak eser), (İst.: Nebioğlu Yayınları 1959), s.154.

15. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 56. Karal, bu sefaretnamenin Osmanlılar için Batı'ya açılmış ilk pencere olduğunu söyler.

16. Bernard Lewis, bu süreci şöyle ifade ediyor: "Başlangıç salt askeri idi -yayılan ve ilerleyen bir Avrupa'nın hakimiyetindeki bir dünyada basit bir varkalma arzusu. Bu, Avrupa stilinde orduları gerektirdi. O zamanlar bu, bir kaç öğretmen ödünç almakla ve gerekli levazımı ısmarlamakla çözümlenecek, basit bir talim ve donanım sorunu gibi göründü. Gene yeni stilde ordular kullanmak, kaçınılmaz olarak onlara komuta edecek insanları yetiştirmek için okulların kurulmasına götürdü -ve eğitim reformu; onları sürdürmek için devlet bünyesinde yeni daireler kurmaya -ve yönetim reformu; onların gereksinimlerini giderecek hizmetlerin ve fabrikaların devlet tarafından yaratılması ve yönetilmesi -ve, uzun bir gecikme ile, ekonomi reformu." (*The Middle East and the West*, (Bloomington: Indiana University Press, 1964), s.37).

17. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.7, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s.317; "Denebilir ki, Avrupa, Osmanlıları, Asya'ya sürmek istedikçe, Osmanlılar, Avrupa'da kalmak için garplılaşmaya hız vermişlerdir."

3. Batılılaşma Sürecinde Evreler

Batı etkisindeki ıslahat hareketlerinde (batılılaşmada) genel olarak üç evre ayırdedilebilir.¹⁸ Birinci evrede (I. Mahmut, II. Mustafa, I. Abdülhamit, III. Selim ve hatta II. Mahmut zamanı), Batı kadar güçlü olabilmek için sadece askeri alanda batılılaşmanın yeterli olduğuna inanılır. Ve Batı'nın savaş sanatlarındaki bilgisini edinmek, iyi yetiştirilmiş bir ordu meydana getirmek için orduyu ıslah etmek amaçlanır.¹⁹ Bu evrede, geleneksel değerler ve amaçlar değişmemiştir. Askeri ve bilimsel-teknolojik alanda Batı'nın üstünlüğü kabullenilse bile, İslamiyet'ten kaynaklanan manevi değerlerin üstünlüğüne olan inanç sarsılmamıştır. Batı'ya yönelmenin amacı da Batı'dan alınacak silahlarla geleneksel (Doğulu-İslami) değerleri ve yaşam tarzını korumak ve -yeteri kadar güçlenince- yaymaktır. Batı'dan alınacak askeri güç ile "diyar-ı küfr"ün saldırılarından korunulacak, mümkünse, kutsal cihat ile İslam dininin ışığı yayılacaktır.²⁰ Batılılaşmanın gerekçesi, bu amaç için yararlı görülmesidir. Yoksa kendi başına değerli görülmesi değil.

Bu dönemde bu amaç için sadece askeri ve teknik usullerin alınmasının yararlı ve gerekli olduğuna inanılır. Örneğin, Batı tarzındaki ilkokullar ve önceleri küçümselenen Hıristiyanların öğretmenlik ettiği askeri okullardır. Geleneksel islami değerlerin koruyucusu ulema da bu alanda yapılacak alıntılara onay verir, fakat matbaa ve saat kuleleri böyle bir amaca hizmet etmediği için onlara onay vermez.²³

Batılılaşmada ikinci evre Tanzimattır. Bu dönemde Osmanlı artık kendi toplumsal değerlerinden de kuşkulanmaya başlamıştır.²² Sadece askeri reformların yeterli olmadığı inancı yaygınlaşmış, toplumsal ve kurumsal yapının da değiştirilmesi yönünde ıslahatlara girişilmiştir. Yok olma tehdidi karşısında özsel bir değer atfedilen "nizam-ı alem" in kurumları terkedilmiş, bunun yerine, varkalmanın aracı olarak, batılı kurumlar

18. Durmuş Hocaoğlu, bir başka açıdan, Türklerin Batı karşısındaki zihinsel ve duygusal tutumlarının geçirdiği aşamaları beşe ayırıyor: *Tekebbür, tasdik, takdir, hayranlık ve teslimiyet*. ("Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri", *Türkiye Günlüğü*, sayı 15, yaz 1991, s.70).

19. Bkz., Lewis, *Modern...*, s.44. Mümtaz Turhan, *Garplılışmanın Nedersindeyiz?*, (İst.: Babıali Yayınevi, 1961), s. 101-102.

20. Aşağıdaki dizelerde Kanuni'nin kendi niyetini açıklarken Osmanlı Devletinin amaç ve niyetini de açıkladığını kabul edebiliriz:

İmtisal-i cahidu-fi'llah oluptur niyyettim Fazl-Hakk u hikmet-i cünd-i-ricalullah ile
Din-i İslam'un mücerred gayritedür gayretüm Ehl-i küfri ser-te-ser kahr eylemekdür niyyettim
(Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), s. 217)

21. Lewis, *Modern...*, s.42.

22. Tuncer Baykara, Osmanlı'nın kendi toplumsal değerlerinden ilk şüpheye düştüğü evreyi, Küçük Kaynarca anlaşmasının imzalandığı 1774'te başlatır. (*Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Araştırmalar*, (İzmir: akademi Kitabevi, 1992), s.4, 96.)

alınmıştır. Tanzimat bu inancın ürünüdür. M.Turhan'ın dediği gibi, "bu devirde (...) garphlaşma gayesini değiştirmiştir. İmparatorluğun kurtuluşunun çaresi bu defa da, onun teşkilatının, içtimai bünyesinin değiştirilmesinde, Avrupa devletlerinin yapısına benzetilmekte ve bilhassa hür meşrutî bir rejim kurmakta görülür. Bundan sonraki üç çeyrek asır da bu gayeyi tahakkuk ettirmek için yapılan mücadelelerle geçer."²³

Üçüncü evre ise, kurumların temelindeki felsefe ve değerler manzumesinin alınması, bunların "kendi" değerlerimiz yapılması ya da içselleştirilmesi aşamasıdır. Bu aşamada yapılanlar, genellikle "Ortaçağdan çıkış", "inanca karşı aklın egemenliğini kurma", "çağadaşlaşma", "huralardan kurtulma" ve "aydınlanma" ya da "Şark kafası" yerine "Batı kafası"na ya da "ilim kafası"na oluşturma olarak betimlenmiştir. Bu dönemde artık geleneksel toplumsal değerlere ve zihniyete bağlılık, Sevr'in simgelediği yok olmanın eşiğine gelmenin sorumlusu olarak görülür. Bu dönem, geleneksel olan, hatta eskiyi çağrıştıran her şeyin -kültürün, yaşam biçiminin, eğlence biçimlerinin- ortadan kaldırılması, yerlerine Batı'dan alınan yenilerinin konması aşamasıdır. Korunmak istenen, özsel değer ve anlamlılık atfedilen geleneksel yaşam biçimi ve dünya görüşü değil, salt varkalımadır. Bu amaç için, yaşam biçiminin ve kafanın içinin de Batı modeline göre tanzim edilmesinin gerekli olduğuna inanılır.²⁴ Böylece, yaşamayı anlamlı kılan değerler alanı ve yaşam biçimi de salt varkalıma uğruna araçsallaştırılmaya başlanmıştır.

Kafanın içinin batılılaşması II. Meşrutiyet'te bir fikir iken Cumhuriyet Dönemi'nin temel amacı olmuştur. Atatürk Devrimlerinin "umde-i asliyesi" Türk toplumunu Batı modeline göre yeniden kurmaktır. Mustafa Kemal, 30.8.1925 tarihinde Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada bunu şöyle açıklar: "Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkaliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir."²⁵

4. Batılılaşma Karşısındaki Temel Tutumlar: Hars ve Medeniyet Ayrımı

Hars ve medeniyet ayrımı konumuz açısından önemlidir. Çünkü özsel ve araçsal değerler ayrımına paralellik arz etmektedir. Hars ile me-

23. Turhan, *Garphlaşmanın...*, s.102.

24. İsmail Habib Sevik, batılılaşma sürecinin aşamalarını giyimdeki değişmelerle ilişkilendiriyor: "İçeri giren Avrupalılık bizi önce ayağıımızdan yakalıyor. Lap lap diyen mestle lapçını aldı, yerine potini ve iskarpini giydirdi. (...) Avrupalılık ayakta yukarı çıkarıyor; bacağımızdan şalvarı attı; pantolonu giydirdi; cepken yerine ceket, lata yerine pardedil, ve bomboş duran boynumuza da kravatla düğümlemiş sert yaka.. Avrupalılık gırtlakımıza kadar çıkınca, biz gırtlakına kadar kendimizden çıkararak, yalnız başımızın üstündekiler onlardan ayrıldığımızı düşünüp avunuyorduk. (*Atatürk İçin*, (İst.: Cumhuriyet Matbaası, 1939), s.158-160). Ve sonra başımızın üstünde de bir farklılık kalmıyor, fesin yerini de şapka alıyor. Sevik, aynı yerde "fes işi başın dışı değil, başın içi ve ruhun içiydi" diyor. "Festen şapkaya geçmek, bunu kudsiyetlerin yıkılışı sayıyorduk" diyor, (s.159).

25. SD, c. II, s.224

deniyeti ayıran sınır çizgisi, batılılaşma sürecinde korunacak değerlerle değiştirilecek değerleri ayıran sınır çizgisidir aynı zamanda. Özel değerler hars alanına, araçsal değerler medeniyet alanına aittir. Hars bir millete, medeniyet ise bir çok millete aittir. Hars bir milleti o millet yapar. Ulusal kimliğin özüdür. Ulusun öznel, deruni ya da içsel yaşamıdır.²⁶ Medeniyet ise bir dış görünüştür; bir elbise gibidir.²⁷ Bir toplum harsını değiştirirse kendisi olmaktan çıkar, fakat medeniyetini değiştirirse kendisi olarak kalabilir.

Yukarıda, varkalabilmek için Batı'dan *bir şeylerin* alınması gerektiği konusunda çeşitli siyasal ve ideolojik akımlar arasında bir görüş birliği oluştuğunu belirtmiştik. Gökalp de, "muasırlaşma"nın Türkiye'deki bütün siyasal görüşlerin benimsediği bir ortak payda olduğunu söylerken haklıdır. Ancak Batı'yı güçlü yapan şeyin ne(ler) olduğu, yani muasırlaşmanın derecesi ve neyden ibaret olduğu konusunda başlıca iki temel görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşler halen etkinliğini sürdürmektedir. Bunlar, islamcılık ve batıcılık akımları içinde ifadesini bulur. Diğer akımlar bunlar arasında bir yere yerleştirilebilir.

a) İslamcılar ve Türkçü-İslamcılar

İslamcılar, olabildiğince az batılılaşma yanlısıdır. Bu konuda minimalisttirler.²⁸ Çünkü İslamcılara göre, Osmanlı toplumunun geleneksel kütlü ve yaşam biçimi ve manevi değerleri İslam dinine (ayetlere, hadislerle ve bunların yorumlarına) dayandığı için bireysel ve toplumsal yaşamın neredeyse her alanı ve her eylem kutsaldır. Üstelik bizim uygarlığımızın manevi yanı Batı'nunkinden üstündür. Çünkü Batı uygarlığının temelinde batıl bir din olan Hıristiyanlık vardır. Rönesans ve Aydınlanmanın getirdiği laikleşmeye rağmen bu değişmemiştir. Bu nedenle, Batı'ya açılacak kapının aralığı son derece dar tutulmalı ve kapıdan içeri girecek şeyler çok sıkı bir denetimden geçirilmelidir. İslamcılara göre, "diyar-ı küfr"den ya da "dar-ül harp"ten gelen her şey 'batıl' olduğundan, ışıklı İslam ülkesi için kültürel bir kirleticidir. Onlar, Batı uygarlığının manevi yanını değil, maddi yanını almak gerektiğine inanırlar.

Onlara göre, Batı'dan sadece bilim ve teknoloji alınmalıdır. Çünkü "Kutsal Cihat" ve Batı'nın saldırıları karşısında savunmak için sadece bunlar gereklidir.

İslamcılar da uygarlığı, Gökalp gibi, değerden bağımsız, dışsal bir şey olarak alırlar. Batı'nın bilim ve teknolojisini almayı haklı çıkarırken,

26. Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, (Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve turizm Derneği Yay., 1972), s.107.

27. *Makalalar, IX*, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, (İst.: Kültür Bak. Yay., 1980), s.39.

28. T.Z.Tunaya, İslamcılığı batılılaşma karşısındaki tavırlarına göre "bölümcü", batıcıları "bütüncü" olarak nitelendiriyor. (a.g.m., s.164.)

bu alıntının kutsal Cihat açısından yararlarını vurgularlar. Uygarlık alanıyla sınırlı kalmak koşuluyla, bunun dinsel inançlardan ve yaşam tarzından verilmiş bir taviz olmadığını, İslami yaşam tarzının saflığını koruyacağını kanıtlamaya çalışırlar. Bunun için düşünce tarihimizde çok önemli bir yer tutan hars ile medeniyetin birbirinden ayrı ve bağımsız olduğu varsayımına müracaat ederler.

Hars ve medeniyet ayrımı, onlara, Gellner'in formüle ettiği ikilemeden kaçış olanağı sunar. Gellner'e göre, gelişmek izteyen az gelişmiş ülkeler şu ikileme karşılaşırlar: Güç bakımında eşit olmak istedikleri ulusları taklit etmek (böylece kendi geleneklerini reddetmek) ya da kendi geleneklerinin değerlerini, maddi bakımdan zayıf kalma pahasına da olsa, evetlemek.²⁹ Birinci yol her toplum için, özellikle kendi değerlerini kutsal ve üstün gören, Batı'nın değerlerini batıl gördüğü bir dinle yakından ilişkili sayan İslamcılar için duygusal bakımdan incitir. Hars-medeniyet ayrımı, İslamcılara geleneksel dinsel değerleri terketmeden, güçlenmenin olanaklı olduğunu söyler. Batı'nın üstünlüğü, onun harsında değil, "ilim zihniyeti" ve "tecrübe usulü"³⁰ ile teknolojisindedir. Bunlar da kültürden, dinsel inançlardan bağımsızdır, her hangi bir dinsel inancın damgasını ya da izini taşımaz. Bilim ve teknoloji 'evrensel'dir. Onlara Hıristiyanlık bulaşmamıştır, temizdir.

(Gökalp gibi Türkçüler, dini harsın tek kaynağı olarak görmeseler, hars ve medeniyet arasındaki sınır çizgisini esnek tutsalar da, temel ayrım konusunda İslamcılarla hemfikirdirler.)

(İslamcılar, ilk başta sadece savaş araç ve gereçlerine izin verip, 'gavur icadı' saydıkları gündelik kullanım eşyalarını kullanmayı, Batı dillerini öğrenmeyi³¹ reddetseler, okullarda ve orduda Batı usulü eğitim ve talim yapılmasına³² karşı çıksalar da, sonraları Batı etkisine direnmekten

29. Ernest Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, (London: Routledge, 1992), s.19.

30. Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Haz.: M.Ertuğrul Düzdağ, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), s.77.

31. "Türkler, yabancı dil öğrenmeyi henüz aşağılık iş saydıkları ve yabancı memleketlerde uzun müddet yaşamayı din bakımından uygun görmedikleri için, diplomasi hizmetinde Rumları kullanmayı çok tabii buluyorlardı." (Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.5, s.9) Cevdet Paşa da, kendi devrinde Batı dillerini öğrenmek ulema tarafından uygun görülmediğinden Fransızcaya tarikat mensublarından gizli olarak çalıştığını, o nedenle de layıkıyla öğrenemediğini belirtir. *Tezaki*, c. IV, (40 - Tetimme), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991) s.21)

32. Yusuf Hikmet Bayur, (*Türk İnkılabı Tarihi*, c.1, kısım II, (Ankara: TTK Yayınları, 1991), s.44'de) yabancı dil öğrenmenin önündeki sosyal ve siyasal engellerle ilgili olarak şöyle diyor: "Dinle hiçbir ilgisi olmadığı besbelli olan bu sorun Abdülmeccit ve Abdülaziz, hatta kısmen de Abdülhamit devirlerinde dinsel ve siyasal konular arasındadır. Tanzimat'tan az önce Hariciye Nazırı bulunan Koca Reşit Paşa'yı idam ettirmek izteyen Sadrazam Hüseyin Paşa, gerekçeleri arasında onun 'frenkçe konuşmasını' ve frenkler gibi gözlük takmasını da ileri sürer."

vazgeçmişlerdir. Hatta, Mehmet Akif gibi İslamcılar Fransızca öğrenmişler, Sait Halim Paşa gibi İslamcılar eserlerini Fransızca yazmışlardır. Bugün İngilizce eğitim yapan imam-hatip liseleri bile açılmıştır. Fakat kanımca, Batı'dan alınan her şey İslamcıların gözünde hep bir araç olarak algılanmış ve *özel* bir değer kazanmamıştır.)

b) Batıcılar

Buna karşılık, batıcılar Gellner'in ifade ettiği ikilemden kaçış olmadığına inanırlar. Onlar batılılaşma konusunda "bütüncü" ya da maksimalisttirler. Zayıf kalıp yok olmayı değil, duygusal bakımdan ne kadar incitici olursa olsun, birinci yolu seçmeyi önerirler. Yani, geleneksel değerleri terkedip, güçte eşit olmak istedikleri toplumların değerlerini benimsemeyi. Onlara göre, hars ve medeniyet ayrımı yapılamaz. Bunlar birbirlerini sürekli etkiler. Avrupa'yı güçlü yapan bilim ve teknoloji belli bir kültürün, manevi değerler bütünüdür. Bir hars, bilim ve teknolojiadaki, ekonomik örgütlenmedeki gelişmelerin bir sonucu olarak sürekli değişir.³³ Bir medeniyet maddi ve manevi öğeleri ile bir bütündür. Onun bir kısmını alıp diğer kısımlarını almamak olanaksızdır. Alınsa da istenen sonuç elde edilemez. Eğer Batı'dan sadece medeniyet alacağım dersin, güce ulaşamazsın. Öyleyse, Batı karşısında güçlenmek için onu bütünüyle, 'gülüyle dikeniyile' iyisiyle kötüsüyle almak zorundasın.

İslamcıların batılı olana bakışları, bekleneceği gibi, tamamen pragmatisttir. Batı uygarlığına ve o uygarlıktan kaynaklanan şeylere *özel* bir değer vermemişlerdir. Fakat İslamcılar geleneksel değerlere bağlılıklarını sürdürdüklerinden, onlar için toplumsal ve bireysel yaşamı anlamlı kılan değerler açısından bir boşluk ortaya çıkmaz. Batıcılar ise geleneksel değerleri terkedip yerine batılı değerleri almayı önerirler.

Normal olarak, batıcıların, Batı'dan yapılan 'kültürel' alıntılara *özel* bir değer vermeleri beklenir. Fakat öyle değildir. Batıcılığın en radikal savunucuları bile, Batı kültürünün ve yaşam tarzının Doğu-İslam kültüründen ve yaşam tarzından *özel* olarak daha değerli ve anlamlı olduğunu açıkça söylememişlerdir. Batılılaşmanın gerekliliğini, getireceği *yararlı* sonuçlarla haklı çıkarmaya çalışmışlardır, "yarar argümanı"ni kullanmışlardır. Argüman şöyle ifade edilebilir:

33. II. Meşrutiyet Döneminde eğitimde batıcı akımın sözcülerinden Sadrettin Celal [Antel], Gökalp'in, hars ve medeniyet ayrımına dayandığı terbiye ve talim ayrımına yönelttiği eleştiride, harsın medeniyetten ya da "kıymet hükümleri"nin "şeniyet hükümleri"nden bağımsız olmadığını iddia eder ve terbiye ile talim arasındaki ayrımı reddeder. "Asri Terbiye [1]", *Muallim*, sayı 4, 5, cilt 1, 15 Teşrinievvel 1332, s.115-122; "Asri Terbiye [2]" sayı 5, cilt 1, 15 Teşrinisani 1332, s.153-156.

Uluslar arasındaki ilişkiler, gücünün güçsüzü yendiği, büyük balığın küçük balığı yuttuğu bir hayat mücadelesi sahasıdır.³⁴ Avrupa demek kuvvet demektir. Avrupa'nın saldırıları karşısında ayakta kalabilmek için onun kadar kuvvetli olmak gerekir, o da ancak onun silahlarını elde etmekle olabilir. (Krupp güllisine karşı bal kabağı ile savaşılmaz.³⁵) Bu da, Avrupa sadece bilimini ve teknolojisini almakla olmaz, kültürünü, zihniyetini, dünyaya bakışını da almayı gerektirir. Öyleyse, hayat mücadelesinde varalabilmek için Batı'yı "gülüyle dikeniyile" almak zorundadır.)

Batıcıların tam batılılaşma-argümanında, toplumsal ve bireysel yaşamda özsel değerler alanı tamamen araçsallaşmıştır. Tek sonul (ultimate, nihai) amaç, varkalmaya indirgenmiştir. Bu amaca götürecek araç-değerler şu ya da bu olabilir. Bu değerlerin batılı değerler olması, batılı toplumların tarihinde görüldüğü gibi, onların bu amaca götürmedeki başarıları denenmiş olduğu içindir.

Kısacası, batılılaşmanın temel gerekçesi ve meşruiyeti hayat kavgasında başarılı olmak için iyi araçlar sunacağı inancıdır. Eğer aynı gücü başka bir yöntem (örneğin, büyü veya muska) ve yaşam tarzı, başka bir felsefe ve inanç sistemi pekala benimsenebilirdi.

Batılılaşmaya ve Batılı olana bu enstrümental-pragmatik bakış en tipik ifadesini, en tavizsiz batıcı olarak gördüğüm Abdullah Cevdet'te bulur. Abdullah Cevdet şöyle der:

... Şark kafasının söylediği yanlış değildir. Fakat bize doğru olan değil, müfid olan lazımdır. Bence müfid olan ve muhyi olan ve muhyi, insanı hayat mübarezesi meydanında azm-ü iradetle silahlandıran her şey, her yalan, her sahte, her

34. Uluslararası ilişkilerin gücünün yendiği, yok ettiği bir yaşam mücadelesi olduğu görüşü özellikle ikinci meşruiyette çok yaygındır. Bu dönemde Batı'nın "güçlü olmaya prim veren bir uygarlık" olarak algılandığı görülür. Bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), s. 16. Yusuf Akçura'nın görüşü için, François Georjeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, Çev.: Alev Er, (Ankara: Yurt Yayınları, 1986), s.133. "Hayat mücadelesi" kavramı Atatürk'ün konuşmalarında da sık sık geçer. (Bkz. *SD*, s.20, 137; *Nutuk*, Zeynep Korkmaz çevirisi, (Ankara: AKDYTK Atatürk Araştırma Merkezi, 1991) s.297; Türk Ocaklarını kurmak için girişimde bulunan Askeri Tıbbiye öğrencileri de kendilerine öncülük etmek istedikleri büyüklerine gönderdikleri mektupta aynı ifadeleri kullanırlar. (Bkz., Mehmet Emin Erişirgil, *Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri* (Ankara, 1958), s.67)

35. "Bal kabağının Krupp güllesiyle çarpışmak da'vası tatlı fakat boş bir hülyadır." (Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981), s.365, dipnot 18'de - Abdullah Cevdet, "Cevap", *İçtihad*, no: 96, s.2156-7'den naklediyor. Ünlü matematikçimiz Salih Zeki de modern Batı bilimine Ortaçağ'ın skolastik zihniyeti ile karşı koymayı, "topa karşı ok atmaya" benzetir. (Salih Zeki, "İskolastik Terbsiyesi ve Usulü", *Yeni Nesil*, sayı:14, 4 Ağustos 1327, s.7.

saçma... mahz-ı hakikattir. Çünkü hayatta en büyük hakikat hayat gavgasıdır...³⁶

Gene bir başka yerde:

Bizim karşımızda muazzam bir medeniyet var. Bu medeniyet zalim olsun, rahim olsun, iyi olsun, fena olsun, biz bu medeniyetin karşısında müstahkem bir mevki' almaya, aynı silahlarla, aynı neticelere varan usullerle müsella ve mücehhez olmaya mecburuz: Dikkat edin aynı usullerle demiyorum. Fakat tutulan tarik ve kullanılan alat ne olursa olsun aynı neticelere vardırma şartıyla caiz-ül-ittihazdır...³⁷

Fakat Abdullah Cevdet yalnız değildir. Hamdullah Suphi de 13 Haziran 1925'te İstanbul Muallimler Birliği'nin kongresinde, Türkiye'nin güçlenmesi ile batılılaşması arasında bir doğru orantı görür.

Türkiye kuvvetlidir: Garpten aldığı müesseseler içinde, yani mektebinde, ordusunda ve cumhuriyet esaslarına istinad eden hükümetinde...

Türkiye zayıftır. Daha almadığı, kendi teşkilatı arasına sokmadığı bir takım Garp müesseselerinden dolayı zayıftır.³⁸

Batılı değerlerin savunucusu Ahmet Ağaoğlu da batılılaşmaya, "yok olmamak için" zorunlu olarak girilmesi gereken bir yol olarak bakar. O, bütüncü bakış açısını net olarak ifade eder:

[A]vrupa medeniyeti başka medeniyetlere galebe çalmışsa, yalnız ilim ve fenni ile değil, bütünüyle, bütün elemanlarıyla, bütün noksanları ve faziletleriyle çalmıştır. Şu halde, *bu sele karşı, gene onun vasıtalarıyla hayatlarını korumak isteyenler, onu olduğu gibi kabul etmelidirler. Yoksa parça parça, kısım kısım almalar hiç bir netice vermez, nasıl ki veremedi ve veremez de.*³⁹

5. Atatürk Devrimlerinin ve Araçsallaştırıcı İşlevi

Bugünkü siyasal ve toplumsal yaşamımızın ana çerçevesi çok büyük ölçüde Atatürk'ün düşüncelerinin etkisi altında şekillenmiştir. Atatürk ile

36. Abdullah Cevdet Hanioglu, s. 359-360'da - "Que Vadis İran: İran Nereye Gidiyorsun?", *İçtihad*, no. 106, 15 Mayıs 1330, s.106'dan naklediyor.

37. Hanioglu, s.364-365'te -Abdullah Cevdet, "Mutmain Değilim", *İçtihad*, no: 52, Kanun-i sani, 1328, s.1175-6'dan naklediyor.

38. "Hamdulah Suphi Bey'in Dünkü Nutku", *Vatan*, 23 Haziran 1925. Ayrıca, bkz. *Dağ Yolu I* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1987) s.37. Batı ve batılı olan güç ve kuvveti, Doğu ve doğulu olan zayıflığı simgeler. İ.H.Sevük "kuvvetli şapka" ile "zayıf fes"i karşılaştırır (*Atatürk İçin*, s.158). Nafi Atuf [Kansu] "Son asırda Garp, bir manai te-fevvuk ve galibiyet kazandı. Şark ise ataletin bir meşhuru mukabilinde kullanılmaya başladı" diyor. ("Şarkılık ve Garplılık", *Say ü Tettebbu*, c.III, No: 32, yıl: 1328, s.2)

39. *Üç Medeniyet*, (İstanbul: Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1972), s.11-12. Vurgulamalar benim.

fiili ve köktenci batılılaşma dönemi başlar. Daha önceki “ikinci, telifçi, tavizci”, yani “eskinin yanında yeni’yi kurma”⁴⁰ yöntemi bırakılır. Batılılaşmanın yarattığı kültür ikileşmesi Batılı olanın lehine çözümlür.

Atatürk eskiyi korumaya yol açan, daha doğrusu eskiyi korumak için ortaya atılan hars-medeniyet ayrımını reddeder. Ona göre, hars ile medeniyet arasında bir ayırım yapmak hem zor hem lüzumsuzdur. Afet İnan’a yazdırdığı “hars” tanımı, İslamcılarının ve Gökalp’in medeniyete dahil ettiği unsurları da kapsar.⁴¹ Abdullah Cevdet gibi, bir tek medeniyet olduğuna, Türkiye’nin de ona katılması gerektiğine inanır.⁴² Çünkü eğer katılmazsa, ya *yakıcı bir ateş* olan Batı medeniyetine dahil devletlerin esareti altına girecek ya da yok olacaktır. Bu sonuçtan kaçınmanın tek yolu Batı medeniyetini benimsemektir. Terakkinin (güçlenmenin) yolu budur.

Atatürk’e göre, Batı medeniyeti, “coşkun bir sel”,⁴³ “kuvvetli bir ateş”tir.⁴⁴ Ona direnmeye çalışmak boşunadır. Direnenler, ona “itaat” etmeyenler, “mahvolmağa” ya da “esir” ve “zelil” olmağa mahkumdurlar. Özetlersek, Atatürk’e batılılaşmanın, “medeni alem”in bir üyesi olma yolunda atılan adımların ya da devrimlerin haklı çıkarılması için öne sürülen argüman aşağı yukarı şöyledir: Takibedilen eski zihniyet, Türk milletini yok olmanın ya da en azından esir olmanın eşiğine getirmiştir. Bu durumdan “ilim ve fen düsturlarını ittihaz etmekle” kurtulunmuştur.⁴⁵ Eğer bir daha aynı duruma düşmek istenmiyorsa, eski zihniyetten (= hurafelerden) kafamızı kurtarmak, “gelenek ve akidelerin getirdiği kayıtları ve şartları aşmak, bütün mana ve eşkaliyle medeni bir millet olmaktır.”

Devrimlerin haklı çıkarılmasında “yarar argümanı” egemendir. Devrimler, bir daha yok veya esir olma tehdidi ile karşı karşıya gelmemek için yapılır.⁴⁶ Devrimler bu bakımdan istenen, sağlıklı, güçlü ve müreffeh Türkiye’ye ulaşmak için araçtır.

40. Tunaya, a.g.m., s.155, 156, 611.

41. Bkz. *Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Merkezi Yayını, 1992), s.1.

42. Karşl. 29 Ekim 1923’te Pernot’ya verdiği demeç, (SD, c.III, s.91). Falih Rıfkı Atay, İslamcılarının maneviyatça üstünlük iddiasına karşılık, Atatürk ve izleyicilerinin “Avrupa’nın maddi üstünlüğünün değil, bu maddi üstünlüğü yaratan manevi üstünlüğünün kurbanı olduğumuz” görüşünde olduklarını söyler. (*Çankaya*, (İstanbul: Bateş A.Ş., 1984), s.382.

43. SD, c.II, 222-223: İnebolu’da Bir Konuşma, 28.8.1925”

44. SD, c.II, 216; “Kastamonu’da bir konuşma, 24.8.1925”

45. SD, c.II, s.47; “Öğretmenlere, 27.10.1922”

46. Ancak Atatürk’ün Batı’yı, batılı değerleri ve yaşam tarzını salt bir araç olarak gördüğü söylenemez. O batılı değerlere aynı zamanda *intrinsic* bir değer verir gibidir. Atatürk, medeniyetin emir ve talep ettiklerini yapmanın insan olmak için yeterli olduğunu düşünür. (SD, c.II, s.225: “Kastamonu’da ikinci bir konuşma” : 30.8.1925) Fakat yarar argümanının baskınlığı yanında Batı’nın özsel değerliliği argümanı çok geri planda kalır.

Devrimleri haklı çıkarmak için ileri sürülen argümanlar devrimlerin pragmatik karakterini açık olarak gösterir. Bilimle başlayalım. Niçin ilim ve fen? Niçin milletimizin siyasi ve içtimai hayatında, fikri terbiyesinde rehber ilim ve fen olacaktır? Çünkü, "düşmanı mağlup eden zaferin sırrı... orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düsturlarını ittihaz etmektedir."⁴⁷ (Yani, bilim ve fen kendi başına bir değer değildir, onun sonuçları arzu edilmektedir. Pozitivist olmaktan çok Baconcu bir anlayıştır bu: Bilgi kuvvettir. Bilimi en hakiki "mürşit yapan" şey, onun, izlenmesi halinde, başarılı sonuçlara götürdüğüdür tecrübe edilmiş olmasıdır.) Niçin batılılaşma? Çünkü, "beynelmilel umumi mücadele sahasında⁴⁸ sebebi hayat ve sebebi kuvvet olacak ilim ve vasıta ancak muasır medeniyette bulunabilecektir."⁴⁹ Niçin laiklik? Çünkü, "terakkide [Batı gibi güçlü olma yolunda H.Ü.] kuyut ve şurutu aşamayan milletler hayatı makul ve ameli müşahade edemez. Hayat felsefesini vasi gören milletlerin tahtı hakimiyet ve esaretine girmeğe mahkumdurlar"⁵⁰ Niçin milliyetçilik? Çünkü, "milli benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikarı"dırlar.⁵¹ Örnekleri daha da çoğaltabiliriz. Fakat gerekçenin hep güç ve refahla ilgili olduğu görülecektir.

Kemalist devrimler sadece araç değildir, aynı zamanda araçsallaştırma işlevine de sahiptir. Çünkü, devrimler bir aracın yerine amaç için daha etkili bir aracın konmasından ibaret düntüşümler değildir. Devrimlerin yitkiği "eski" kutsal bir kökten kaynaklanır ya da kutsallıkla ilişkilendirilir.

Geleneksel İslami normlarla ve yaşam biçimiyle Kemalist devrimlerin getirdiği Batılı normların ve yaşam biçiminin yer değiştirmesi bu bakımdan değerli olanla değersizin yer değiştirmesidir. Kemalist devrimlerin net sonucu, yaşam tarzının ve toplumun normatif yapısının kutsallık boyutundan arındırılması, araçsallaştırılması olmuştur. Hatta yapılan devrimlerin bir amacı da kutsal sayılan, dinle ilişkili görülen bazı sembollerin kutsallıkla ilgisi olmadığını göstermek olmuştur.⁵² Atatürk, kutsallaştırılan değer ve normların kutsallıkla ilgisiz olduğunu göstererek, onları değişimin önünde birer engel olmaktan çıkarmayı amaçlamıştır.

47. SD, c.II, s.47; 27.10.1922 "Öğretmenlere", "Bursa'ya gelen İstanbullu öğretmenlere Bursa Şark Tiyatrosu'nda söylenmiştir."

48. Bkz., dipnot 34.

49. "Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında", SD, c.II, s.249.

50. 27 Ekim 1922, Bursa öğretmenleriyle hasbihal, SD, c.II, s.48.

51. 20 Mart 1923, Konya Gençleriyle Konuşma, SD, c.II, s.147.

52. İsmail Habib [Sevük], festen şapkaya geçişin bir sürü kudsiyetlerin yıkılışı sayıldığını belirtirken haklıdır. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün medeniyetin şapka demek olmadığını bildiği, Atatürk'ün asıl işinin başlık değil, baş davası olduğunu yazar. (Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, (İstanbul: Bateş A.Ş., 1984), s. 432) Mahmut Esat Bozkurt da, fes giymenin bir sorun olmadığını, asıl sorunun fese bir kutsallık veren, onu çıkarıp atmayı kutsallığa hakaret sayan anlayış olduğuna inanır. (Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, İst.: Kaynak Yay., 1995 -İlk Baskı 1940-), S. 118)

Bu açıdan bakılınca, eğer laikleşmeyi, Peter Berger gibi, “toplum ve kültür alanlarının dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarılma süreci”⁵³ olarak anlarsak, devrimler bütün yaşamı dünyevileştirmiş, ihtiyacı giderme biçimleri olan eylem tarzlarını özsel değerinden arındırarak yaşam alanlarını araçsallaştırmıştır. Ve genel olarak bütün devrimler, bu anlamda laikleşme devrimleri olarak görülebilir.

Laikleşme, sadece dinsel olanın sınırlarının daraltılması değil, aynı zamanda kutsal ve özsel değerlerin yaşam alanlarından çekilmesi, yaşamın kutsallıktan ve özsel değerlerden arınmasıdır. (Fakat Atatürk Devrimlerinin bütün özsel değerleri, bütün ‘mukaddesatı’ yıktığı sanılmamalıdır. Devrimlerin yıktığı eski, devrimcilere göre, gerçek İslamla ilgisi olmayan hurafelerdir.)

Atatürk’le değer sistemimize yeni ve özsel bir değer girmiştir. Bu, ulusal bağımsızlıktır. Atatürk’le, varkalma nitelik değiştirmiştir. O, varkalmayı başlı başına bir amaç olarak görmez. Atatürk için önemli olan *bağımsız* varkalmaz. Ulusal bağımsızlık konusundaki bu titizliği, onu mandacılar, ⁵⁴ Abdullah Cevdet ve Tevfik Fikret gibi yabancı bir devlet eliyle “adam olmaya” hayır demeyecek batıcılardan ayıran temel farktır. O’nun için bir sömürgeci eliyle batıllaşmak alçaltıcı bir şeydir. Atatürk için ulusal varlığı korumak başlı başına bir amaç olmamıştır. O’nun için temel amaç, bağımsız olarak var olmaktır. Bu nedenle, “ulusal bağımsızlık”, “ya istiklal ya ölüm” parolasının da gösterdiği gibi, Atatürk’le değerler hiyerarşisinin en üstüne, hiçbir koşul altında feda edilemez bir değer olarak yerleşmiştir.

Cumhuriyet döneminde “bağımsızlık” yanında kutsal-dinsel değerlerin yerine ulusal değerler konmaya çalışılmış, özsel değerler ulusal tarihten çıkarılmaya çalışılmıştır. Ulusal dil, ulusal edebiyat, ulusal tarihteki önemli günler değer kazanmıştır.⁵⁵

53. John Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, Çev. Ali Coşkun, (İst.: İnsan Yayınları, 1993), s.162.

54. Atatürk’ün mandacılar için söyledikleri için bkz., *Nutuk*, Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz. (Ank.: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991), çevirisi, s. 432. Abdullah Cevdet, Çanakkale Zaferini medeni ülkelerin İstanbul’a girişini önleyen ‘olumsuz’ bir gelişme olarak gördüğünü ima eder (Falih Rıfıkı Atay, *Çankaya*, (İstanbul: Bateş A.Ş., 1984), s. 140). Tevfik Fikret de Birinci Dünya Savaşında, İngilizlerin gelip kendisini İttihat ve Terakki yönetiminden kurtaracağı beklentisi içindedir (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969), s. 59-60.

55. Fakat, yukarıda işaret ettiğimiz gibi ulusçuluk da yarar argümanıya temellendirildiğinden ulusal değerlere bağlılık derin olmamıştır. Örneğin, bugün Batı dilleri, özellikle İngilizce karşısında Türkçenin düştüğü durum ulusal dile karşı tutumumuzu gösterir.

Bununla birlikte, genel olarak bakıldığında, Atatürk döneminde de, batılılaşmaya dönük radikal devrimleri haklı çıkarmak için hep pragmatik argüman kullanılmıştır. Bu da gittikçe batılılaşan yaşam biçiminin, bağımsız bir ulusal yaşam için bir araç olarak görüldüğünü gösterir.

Bugün ne eski geleneksel değerlere ne de -çok sınırlı bir kesim dışında- batılı değerlere yürekten bir bağlılığımız olduğu söylenebilir. Bu nedenle, kutsal değerlerin başlıca kaynaklarından biri olan din bile siyasi çıkarlar için bir araç olarak kullanılmaktadır. Toplumsal yaşamımızda belirgin bir özsel değerler boşluğu olduğu söylenebilir.

Batılılaşma süreci içinde, İsmail Habîb Sevük'ün belirttiği gibi, Türk insanı ayağından başına kadar, giydiği eski geleneksel giysilerini Batı'dan gelenlerle değiştirmiştir. "Lapçın"ı "potin" ve "iskarpin"le, "şalvar"ı "pantolon"la, ... "fes"i "şapka"yla değiştirmiş, tamamen Batılı giysiler içinde yaşar hale gelmiştir. Fakat, batılı olan bakışı temelde araçsal olduğundan, araçsallaşmış bir dünya içinde yaşamaktadır.

6. Araçsallaşmanın Sonuçları

Özetle, Türklerin batılılaşma sürecinde başından sonuna kadar yararlı bir tutum egemen olmuştur. Batılıların sahip olduğu gücü ve onunla çok sıkı ilişkisi olduğu görülen modern doğa bilimini ve teknolojiyi elde etme dışında batılılaşmanın hakim bir amacı yok gibi görünmektedir. Siyasal kurumların ve yaşam biçiminin batılılaşması ise gücü elde etmek için gerekli olduğuna inanılmasındandır. Batı'nın "harsı"nın alınmasını haklı çıkarmak için öne sürülen gerekçeler bunu göstermektedir.

Batı ve batılılaşma karşısındaki bu enstrümental bakış açısı salt bilim ve teknolojiyle sınırlı kalmamıştır; neredeyse tamamen batılılaşmış değerler alanını ve yaşam tarzımızı etkisi altına almıştır. Batı kaynaklı şeyler karşısındaki bu pragmatik tutum, siyasal ve toplumsal yaşamımızı batılı değerlere göre düzenlediğimiz halde, bu değerleri *kendimizin* say (a)mamamıza, onları zaruretin dayattığı dışsal zorlamalar⁵⁶ olarak algıla-

Türk Dil Kurumu Sözlük Kurulu Başkanı İsmail Parlatır, adı Türkçe olan beş işyerine plaket vermek amacıyla Tunalı Hilmi caddesinde dolaşırken işyeri adı olarak Türkçenin yüzde beş oranında kullanıldığını tespit ettiklerini söylüyor. Parlatır, "Türkçe sadece köylerde kaldı galiba" diyor. (Yalçın Pekşen, "Türkçe Nerede Kaldı?", *Hürriyet*, 15.9.1955) En eğitilmiş kişilerin oturduğu bir semtte Türkçe geçerli bir dil değilken en eğitimsiz nüfusun bulunduğu köylerde Türkçe rakipsiz: Hem eğitimimizin ulusallağı açısından hem de ulusal değerlerin bağlayıcılığı açısından düşündürücü bir sonuç. Ulusal bağımsızlık ise gerek uluslararası sözleşmeler ve dış borçlar yüzünden tartışılır hale gelmiştir.

56. Türkiye'nin, imza koyduğu uluslararası sözleşmelerin gereğini yapıp yapmadığını incelemeye gelen heyetlerin tutumları da bu algılama lehine bir kanıt olabilecek niteliktedir.

mamıza yol açmıştır. Bugün siyasetçilerimiz her ne kadar Gümrük Birliği'ne girmek için yapılan demokratikleşme reformlarını "kendi insanımız için" yapıyoruz deseler de gerçekte "batılılar için" yapıldığı kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açıktır. Nitekim, siyasetçilerimiz demokrasi ve insan hakları konusunda batıluların zorlamasıyla bir adım attıkları zaman bunu Türk kamuoyundan çok Batı kamuoyuna duyurmaya çalışmaktadırlar. Bu yolda atılan adımlar, Batı'ya verilen bir taviz olarak görülmektedir. Başbakan Çiller, Batı'ya verebileceğimiz en büyük tavizin insan hakları bakanlığı kurmak olduğunu açıkça söylemiştir.

Gene ülkemizde batılı normlara uyma konusundaki geleneksel isteksizliğin yanında zaman zaman açığa vurulan kin ve düşmanlığın, polislerin insan haklarına "kahrolsun insan hakları" diye tepki göstermelerinin kökeninde de bu pragmatik bakış açısı olsa gerek.

Kısaca, batılılaşmış yaşam ortamında yaşamımızı sanki kendimiz öyle istediğimiz için değil, başkalarının (Batı'nın) hoşuna gitmek, başkalarının eleştirilerini bertaraf etmek için yaşar duruma düşmüş, bir yabancı dili konuşur gibiyiz.

Yaşamımızı düzenleyen normlar ve onların temelindeki değerler bizim için, kendi başlarına özsel bir değerden yoksun, sadece bir araçtır. Türkiye'nin "İslam ülkeleri içinde tek laik ve demokratik ülke" olması siyasetçilerimiz tarafından uluslararası toplantılarda Batı'dan siyasal ve ekonomik destek sağlamak amacıyla kullanılan bir 'koz' işlevini görmektedir. Sanki laiklik ve demokrasiyi Türk halkı kendi yaşamını anlamlı kılmak için değil, Batı'dan destek sağlamak için benimsemiştir. Gene siyasetçilerimiz Batılı değerler temelinde ve bu değerleri yaygınlaştırmak, uluslararası norm haline getirmek için oluşturulan uluslararası sözleşmeleri imzalama konusunda çok istekli davrandıkları halde, sözleşmenin gereklerini yerine getirmemek için bitmek tükenmek bilmez gerekçeler ileri sürerler.

Değerlerin araçsallaşmasının bireysel ve toplumsal yaşamda önemli bir sonucu daha vardır. Bu da, eylemlerde ve politikalarda oportünizmin, köşe dönücülüğün yaygınlaşmasıdır.

Kuşkusuz yaşamın değişen koşullarının getirdiği sorunları çözmek için değerlere ve normlara özsel değer ya da kutsallık atfetmek onları değiştirmeyi zorlaştırır ve değişen koşullarda daha etkili yöntemlerin benimsenmesini zorlaştırabilir. Bütün normların ve eylemlerin kutsallaştırıldığı bir toplumun, değişen koşullara uygun ve serbestçe çözümler üretmesi oldukça güçtür. Çünkü kutsallaştırma, bireyin eylem alternatiflerini sınırlar. Ancak, bütün değerleri araçsallaşmış, özsel değerlerden neredeyse tamamen yoksun bir bireyin ve toplumun yaşamı da, derinlikten yoksun ve anlamsızlaşmış olur.

Bu araçsallaşmanın yarattığı özsel değer boşluğunu gidermek için üç alternatif var gibi görünüyor. Bunlardan biri, eski geleneksel değerlere dönüştür - İslamcıların savunduğu alternatif. İkincisi, batılı değerleri - insan haklarını, demokrasiyi- özsel ve *bizim* değerlerimiz, olarak görmek, onları kutsallaştırmaktır -batıcıların savunduğu alternatif. Üçüncüsü, özsel-araçsal, kutsal-profana ayırımı kaldırıp araç ve profana olana da anlam ve değer atfetmek. Boşluk sürerse, bireysel ve ulusal yaşamımızda anlamsızlık ve oportünizm belki daha da yaygınlaşacak, ulusal yaşamımız *başkaları için* ve derinsizlik olmaya devam edecektir.